

Васіна Д. Є.,
аспірант

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
помічник судді
Дніпропетровського апеляційного адміністративного суду

ЕКОЛОГІЧНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ОСОБИ І ГРОМАДЯНИНА: ЕТИМОЛОГІЯ ТА СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ

ECOLOGICAL AND LEGAL STATUS OF PERSON AND CITIZEN: THE ETYMOLOGY AND ELEMENTS

У статті розглядаються загальні положення екологічно-правового статусу особи і громадянина, які інтегративно поєднують статус особи та елементи конституційного статусу громадянина.

Ключові слова: громадянин, особа, правовий статус, правосуб'єктність, обов'язки, відповідальність, екологічні права.

В статье рассматриваются общие положения экологически-правового статуса личности и гражданина, которые интегративно сочетают статус лица и элементы конституционного статуса гражданина.

Ключевые слова: гражданин, лицо, правовой статус, правосубъектность, обязанности, ответственность, экологические права.

The article deals with general provisions environmentally-legal status of the person and the citizen, who integrative combine the status of the person and the elements of the constitutional status of the citizen.

Key words: citizen, person, legal status, legal personality, responsibilities, liability, environmental rights.

Протягом тисячоліть людина існує на землі, а природа є її середовищем проживання. Людство використовує природні ресурси, змінює природу відповідно до своїх потреб. У результаті активної життєдіяльності людини природа піддається руйнівному впливу.

Природа перетворилась із доленосної реальності в засіб виробництва. У результаті стали помітними шкідливі наслідки, до яких призводить індустріальний розвиток (забруднення вод, ґрунту, повітря, вирубка лісів, зміна клімату, зникнення багатьох видів тварин і рослин). У середині ХХ ст. виникає нове бачення природи. Природа почала сприйматися як навколишнє середовище і необхідна умова життя людини, якій загрожує небезпека, а отже, необхідний захист. Формуються пріоритетні завдання охорони природи та екологічне право як галузь права.

З другої половини ХХ ст. зростає актуальність розгляду та вирішення екологічних проблем світовим товариством. З'являються міжнародні акти концептуального значення для забезпечення охорони природного навколишнього середовища. У 1972 р. Стокгольмська декларація визначила основи взаємовідносин людства на шляху досягнення спільних цілей збереження природи. Загальні принципи збереження природи, відповідно до яких повинна спрямовуватися й оцінюватися будь-яка діяльність особи, яка зачіпає природу, викладені у Всесвітній хартії природи, прийнятій у 1982 р. На початку 90-х рр. приймаються нормативні акти, які конкретизують концептуальні норми охорони природи, такі як Декларація РІО з навколишнього середовища і розвитку (1992 р.), Паризька хартія для нової Європи (1990 р.), Всесвітня хартія природи (1992 р.), Конвенція про відповідальність за шкоду, заподі-

яну небезпечною для навколишнього середовища діяльністю (1993 р., Лугано), Конвенція про права людини та біомедицину (1997 р., Ов'єдо), Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості у прийнятті рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища (1998 р., Оргус) та багато інших [1, с. 14].

Сучасні держави у законодавчій базі успадковують світові тенденції щодо захисту та збереження природного середовища, відображають і гарантують загальноприйняті екологічні права для своїх громадян, покладають на них певні екологічні обов'язки і відповідальність, як адміністративну, так і кримінальну. Це і є основою екологічно-правового статусу громадянина будь-якої країни світу. Проте конкретизація прав і обов'язків, ступеня відповідальності визначається кожною державою індивідуально, залежно від політичних, економічних, соціальних, правових, культурних та інших характеристик. У цьому і полягає актуальність обраної теми.

Відповідно до загальної теорії права будь-який правовий статус особи має певну структуру. До класичної моделі належать правоздатність, дієздатність, права та обов'язки, а також відповідальність за невиконання покладених обов'язків. [2] Водночас ключовими елементами в еколого-правовому статусі громадянина є права й обов'язки, визначення, реалізація, захист, виконання та усвідомлення яких становить вкрай гостру та актуальну проблему сьогодення з огляду на відсутність механізму їх реалізації, захисту та контролю.

Отже, сьогодні проблема збереження природного середовища як умови нормального життя і розвитку особи вимагає серйозної уваги не тільки держави загалом, але і кожної особи зокрема. Задекларовані

міжнародним співтовариством принципи та умови збереження природи повинні усвідомлюватися і виконуватися кожною особою незалежно від її громадянства. Особа отримала цілу низку екологічних прав, насамперед право на сприятливе навколишнє середовище, яке є, так би мовити, «крапкою відліку» для всієї системи загалом. Однак нагомисть на особу має бути покладено обов'язок сприяти збереженню навколишнього природного середовища, тобто не заподіювати своїми діями шкоди. Предметом постійних дискусій для вчених світу є питання того, чи відповідає обов'язок наданому праву, адже право дається особі від природи, а обов'язок покладається державою [3, с. 123]. З огляду на зазначене вважаю, що екологічні обов'язки особи прямо пропорційні екологічним правам, які вона має від народження, і якщо особа бажає жити у сприятливому та безпечному природному середовищі, то вона має не тільки вимагати від держави дотримання свого права, але і сама робити все можливе для того, щоб це середовище не страждало від її впливу.

Механізм реалізації та захисту прав громадян в екологічній сфері, а також правовий інститут чітко прописаних екологічних обов'язків та невідворотність відповідальності за їх невиконання – це запорука успіху у справі збереження навколишнього природного середовища. Проте не менш важливим аспектом цієї проблематики є також розуміння й усвідомлення кожною особою, кожним громадянином своїх прав і обов'язків.

Україна, як і інші держави, у Конституції закріпила, а в законодавстві деталізувала основоположне екологічне право – право на безпечне навколишнє природне середовище, а також і відповідний обов'язок – не заподіювати шкоди природі. Однак недостатній понятійний апарат і неналагоджений механізм реалізації прав та обов'язків не дає можливості громадянам України у повному обсязі реалізувати свій еколого-правовий статус. До того ж через швидкий розвиток науково-технічного прогресу і виробництва постійно виникають нові види загроз екологічній безпеці, для захисту якої громадянам потрібні також нові права та механізми їх реалізації. Саме тому метою дослідження є еколого-правовий статус громадянина в межах його основних прав та обов'язків.

Тему екологічних прав та обов'язків як основи еколого-правового статусу громадян було розглянуто А.А. Погрібним, І.І. Каракаш, В.К. Поповим і А.П. Гетьманом, М.І. Малашенко, Е.А. Суріловим, А.А. Третьяковим, М.І. Васильєвим та іншими вченими, які розглядали це питання на прикладі законодавства країн Європи та СНД.

Метою статті є характеристика понятійного апарату та змістовного складника екологічно-правового статусу особи і громадянина.

Виклад основного матеріалу. Правовий статус особистості – система закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких індивід як суб'єкт права координує свою поведінку в суспільстві [4, с. 409].

Терміни «особистість», «людина», «громадянин», «особа» використовуються Конституцією та законодавством. У соціальному плані вони означають членів суспільства. У політичному плані відповідно до Конституції особистість є громадянином, особою без громадянства, іноземним громадянином, біженцем або вимушеним переселенцем. Правовий статус особи без громадянства та іноземного громадянина – самостійні категорії, однак, зважаючи на те, що вони формуються на основі правового становища громадянина певної держави, доцільно говорити про правове становище особи загалом. Поняття «правовий статус особи» і «правове становище особи» є рівнозначними [4].

Правове становище особи і громадянина зумовлюється особливостями соціального статусу, що існує в певний період розвитку суспільства і держави. Соціальний статус особи залежить від сутності соціального укладу, в умовах якого він формується і функціонує. На нього впливає безліч чинників. Основними з них є праця і власність як основа формування громадянського суспільства. У перспективі праця (що створює для кожного гідний стандарт життя) і власність (що розвивається і примножується у різноманітні форм і видів) визначатимуть місце і роль людини у суспільстві, її соціальний і юридичний статус.

У трактуванні правового статусу особи немає єдності серед учених. Нерідко до його структури вводяться, крім прав, свобод і обов'язків, ще й громадянство, законні інтереси, гарантії [5, с. 320]. Зазначені категорії є або передумовами правового статусу, або його умовами, супроводжують його, примикають до нього, але не входять до його структури. Відомо, що інтерес передує правам і обов'язкам незалежно від того, чи знаходить він пряме закріплення у законодавстві, чи просто підлягає правовому захисту з боку держави. Як категорія позаправова або «доправова» інтерес закріплюється не тільки у конкретних правових приписах, а й у принципах права. Він сприяє формуванню правової настанови особи. Виділення законного інтересу можливе як елемента структури соціального, а не правового статусу.

Громадянство як певний політико-юридичний стан є передумовою набуття індивідом правового статусу громадянина конкретної держави в повному обсязі. Воно визначає формування правового становища особи та особливостей конституційних основ її статусу.

Гарантії реалізації прав і обов'язків істотно впливають на зміст і соціальне значення правового статусу особистості. Без створення державою умов для здійснення прав, свобод, обов'язків вони залишаться «заявами про наміри». Однак загальносоціальні (економічні, політичні, ідеологічні та ін.) і спеціально-соціальні (юридичні) гарантії є чинниками реалізації правового статусу особи, а не елементами структури його системи.

Існують різні підходи до питання про співвідношення правосуб'єктності і правового статусу. Одні вчені вважають правосуб'єктність передумовою

правового статусу, інші схильні включати її в правовий статус як структурний елемент, треті – визначають правосуб'єктність як категорію, яка вбирає в себе правовий статус [6, с. 40].

Правосуб'єктність належить до умов набуття правового статусу, тому що вона полягає у здатності особи мати права, виконувати обов'язки, нести відповідальність. Однак цим її призначення не вичерпується. Без правосуб'єктності неможливо визначити правовий статус фізичної і юридичної особи. Спеціальна правосуб'єктність впливає на спеціальний статус, а індивідуальна правосуб'єктність значною мірою характеризує індивідуальний статус. Правосуб'єктність сприяє встановленню відмінності правового статусу від інших соціальних статусів особи – економічного, політичного, етнічного та ін.

Термін «правосуб'єктність» застосовується до суб'єктів права – учасників правовідносин. Термін «правовий статус» використовується для характеристики правового становища особи загалом. Припускаючи наявність правосуб'єктності, правовий статус особи є свого роду інструментом, який систематизує норми про суб'єкта права (його права, свободи, обов'язки, відповідальність) і приводить їх до стійкого стану. Тому правосуб'єктність є важливим опорним інститутом, фундаментом, завдяки якому набуття правового статусу фізичною або юридичною особою може вводити до складу правового статусу.

Правовий статус громадянина, іноземця чи особи без громадянства безпосередньо виражає його правосуб'єктність, яку, як записано в Загальній декларації прав людини ООН, зобов'язані визнавати всі держави. Він містить у собі основні невідчужувані права людини, які, як правило, закріплені в конституції демократичної держави.

Юридична відповідальність також є елементом правового статусу, який особливо виявляється під час аналізу спеціального статусу посадової особи.

Теорія права і правова практика розділяють поняття «права особи» і «права громадянина». Так, наприклад, В.В. Копейчиков у своїх працях різницю цих понять пояснює тим, що в першому мова йде про права, пов'язані з самою людиною як біологічним індивідом. Людина (як суб'єкт прав і свобод) тут є переважно фізичною особою [6, с. 41]. Це – права на безпечне або сприятливе середовище проживання для людини (особи), позначені в різних формах, але з однаковим змістом – зберегти і забезпечити необхідні природні умови для життя і розвитку людини. Права людини проголошуються у всіх вагомих міжнародних актах і обов'язково успадковуються і конкретизуються конституціями демократичних держав. Що ж стосується прав громадян, то вони зумовлені сферою відносин людини з суспільством, державою, їхніми інституціями. Основу цього виду прав становить належність людини до держави, громадянином якої вона є [6, с. 42]. Як правило, це ті екологічні права, наявність яких забезпечує реалізацію основних екологічних прав людини, проголошених у міжнародних актах. За допомогою їх закріплення держава визначає свою політику і позицію

в екологічній сфері. У нормативних актах держава визначає способи забезпечення реалізації та захисту прав на безпечне навколишнє природне середовище і надає їм сили екологічних прав, таких, наприклад, як право на доступ до екологічної інформації, право на участь у прийнятті рішень про будівництво екологічно небезпечних об'єктів та ін.

Поняття «екологічні права» не є поняттям науковим, адже правильніше було б вести мову про категорії екологічних інтересів громадян і суспільства, еколого-правового статусу особи, суб'єктивних прав громадян в екологічних правовідносинах, законних і статутних прав громадських об'єднань у сфері охорони навколишнього середовища [7, с. 180].

Можливі два тлумачення обсягу поняття «екологічні права». Якщо вважати їх ціннісним еквівалентом права на безпечне навколишнє природне середовище, то автоматично коло суб'єктів екологічних прав (права на сприятливе навколишнє середовище) обмежується тільки громадянами, включаючи групи громадян і населення загалом. Якщо екологічними правами називати весь можливий конгломерат повноважень, прав і обов'язків у сфері природокористування та охорони навколишнього природного середовища, то суб'єктами таких прав будуть не тільки громадяни та їхні об'єднання, а й підприємницький сектор і держава [8, с. 20–22].

Екологічні права в контексті права громадян на безпечне навколишнє середовище (разом із великими повноваженнями громадськості (громадян, їхніх об'єднань, населення), які безпосередньо пов'язані з утриманням та реалізацією головного конституційного, передбаченого ст. 50, права) – це зовнішній обмежувач групи екологічних прав, пов'язаний з їхнім суб'єктним складом. Необхідно підкреслити, що екологічні права громадських об'єднань є похідними від екологічних прав громадян та можуть вважатися такими тільки тією мірою, якою спрямовані на реалізацію та захист публічних екологічних інтересів. Не менш важлива і внутрішня ознака, яка визначає екологічність прав, а саме – рушійний мотив, кінцева мета, спрямованість. Цілком зрозуміло, що інтерес підприємницької структури, на відміну від громадянина, у збереженні якості природного ресурсу має не екологічний характер [9]. Інше (широке) розуміння екологічності прав громадян найбільш послідовно відстоюється М.М. Бринчук. На його думку, «питання про характер потреб людини в природі або про функції природи щодо людини лежить в основі екологічних прав. Відповідно до екологічних прав належить як універсальне право на сприятливе навколишнє середовище, так і права людини на використання природних ресурсів». [10] Далі автор відносить до екологічних право громадян на спеціальне природокористування, право власності на природні ресурси. О.Л. Дубовик вважає такі права суміжними щодо екологічних загальних прав [11, с. 162–163].

Метою правового регулювання відносин, що виникають із приводу екологічних прав та обов'язків, є забезпечення дотримання, реалізації, захисту най-

важливішого з них – права на безпечне навколишнє середовище. У цьому сенсі всі інші екологічні права мають, так би мовити, «службовий характер».

Висновок. Отже, еколого-правовий статус громадянина можна вважати складовою частиною конституційного статусу, який являє собою систему законодавчо визначених прав і обов'язків у сфері охорони навколишнього середовища. У законодавстві України відсутнє поняття екологічних прав та обов'язків громадян, тому можливо погодитись із думками багатьох учених, які розробляють тему екологічного статусу громадянина, і дійти висновку, що екологічні права громадян – це сукупність можливостей у сфері охорони навколишнього середовища, закріплених у законодавстві і гарантованих системою права. Поняття

«екологічні обов'язки» можна характеризувати як систему закріплених законом, суспільно необхідних і державно доцільних заходів поведінки громадянина (особи), спрямованих на збереження навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки у використанні природного середовища. Таким чином, підводячи підсумки, хотілось би відзначити, що відсутність в українському законодавстві такого понятійного-апарату, як екологічні права та обов'язки, що є надзвичайно актуальною проблемою сьогодення, не дає однозначності у визначенні місця цих прав та обов'язків у системі правового статусу особи і громадянина. Тому вважаю, що чинні нормативно-правові акти, які регулюють цей вид правовідносин, потребують доповнення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Стек С., Звкп К. Ван дер, Кравченко С., Большакова М. Екологічні права громадян: як їх захистити за допомог законом. – К. : Ін форм. Агентство «Ехо-схід», 1997. – 230 с.
2. Калиниченко П.А., Рациборинская Д.Н. Защита экологических прав в законодательстве Европейского сообщества. / П.А. Калиниченко, Д.Н. Рациборинская. – Экологическое право. – № 2. – 2003.
3. Загальна теорія держави і права. Академічний курс у 3-х томах / Відп. ред. М.Н. Марченко. Т. 1. – 430 с.
4. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник. – Харків: Консум; Ун-т внутр. справ, 2000. – 704 с.
5. Загальна теорія прав людини / За ред. Е.А. Лукашевої, М. : Норма, 1996. – 470 с.
6. Основи Конституційного права України / За редакцією академіка АПрН України, професора Копейчикова В.В. – К. : Хрінком, 1997. – 324 с.
7. Васильєва М.І. Екологічні права громадян (основи теорії): Навчальний посібник. – Тверь, 1999. – 234 с.
8. Шешученко Ю.С. Правові проблеми екології. – К. : 1990 р. – 229 с.
9. Козирін Н.А. Природоохоронні питання підприємницької діяльності// господарство і право – 1997. – № 6.
10. Бринчук М.М. Теоретичні основи екологічних прав людини // Держава і право. – 2004. № 5.
11. Дубовик О.Л. Екологічне право. – М. : Проспект, 2003. – 190 с.